

Sabina Olszyk*

POPULIZM
W KONTEKŚCIE WSPÓŁCZESNEJ FORMY DEMOKRACJI.
NA PRZYKŁADZIE WYBORÓW PARLAMENTARNYCH
W POLSCE W LATACH 2001 I 2005

*Vox populi vox Dei*¹

Sztuka przekonywania ludzi znana jest chyba od zawsze. Już starożytni retorycy tworzyli zasady i przepisy kunsztu oratorskiego oraz zachowania, dając wskazówki, w jaki sposób nakłaniać innych do przyjęcia określonych poglądów i postaw. Szczególnie społeczno-polityczne życie ludzi koncentruje się wokół kwestii zjednywania innych do realizacji swoich zamierzeń, narzucania im swoich poglądów oraz systemu wartości, a w konsekwencji nakłaniania do określonych działań. W społeczeństwach demokratycznych, w których władzę zdobywa się z woli narodu, ogromne znaczenie ma kampania wyborcza przedstawiająca kandydatów na dane urzędy oraz ugrupowania polityczne, a także umożliwiająca konfrontację idei oraz programów społeczno-politycznych i gospodarczych. Konfrontacja ta odbywa się na oczach społeczeństwa i ma na celu pobudzenie jego aktywności politycznej, zaangażowania w sprawy społeczno-gospodarcze kraju oraz zachęcenie do uczestnictwa w wyborach². Poszczególne aktywności sceny politycznej zdobywają powszechny aplauz, gdy swoimi wystąpieniami potrafią pozyskać możliwie liczną część społeczeństwa, czyli potencjalnych wyborców. Zwykle dzieje się tak, gdy wychodzą oni naprzeciw powszechnym oczekiwaniom panującym w społeczeństwie. Takie działania niosą ze sobą zwykle potężną dawkę demagogii, posługują się czczymi obietnicami często niemożliwymi do realizacji, schlebieniem próżności słuchaczy i odwoływaniem do ich pragnień w celu uzyskania pożądanego efektów. Takie działania nazywane są populizmem.

Wyzwania współczesnego świata stworzyły podatny grunt do jego rozwoju zarówno w krajach demokratycznych, jak i w państwach o charakterze autorytarnym. Populizm stał

* Akademia Pedagogiczna im. KEN w Krakowie. Instytut Politologii (sabinella@interia.pl); Akademia Górniczo-Hutnicza im. Stanisława Staszica w Krakowie. Biblioteka Główna. Oddział Informacji Naukowej (olszyk@bg.agh.edu.pl).

¹ *Vox populi vox Dei* (łac. głos ludu głosem Boga) – popularna sentencja wyjęta z *Listu do Karola Wielkiego*, napisanego przez anglosaskiego mnicha, teologa i filozofa Alkuina. Zgodnie z nią jednomyślna zgoda ludu była znakiem Bożej woli.

² J. Sztumski, *Refleksje wokół problemów socjologiczno-politologicznych dotyczących wyborów parlamentarnych w 2001 roku*, [w:] *Wybory parlamentarne 2001. Scena polityczna – aktorzy – programy – strategie*, red. J. Sztumski, Katowice 2003, s. 7.

się doskonałym sposobem na (pozorne) radzenie sobie z nowymi tendencjami, które są wynikiem rozwoju technologii, komunikacji oraz procesów globalizacyjnych³. Być może dlatego aktorzy sceny politycznej tak chętnie sięgają po ten repertuar; muszą sobie jednak zdawać sprawę, iż populizm jest skuteczny w okresie kampanii wyborczej, ale na dłuższą metę nie zdaje egzaminu⁴, bo w zderzeniu z rzeczywistością pojawiają się nowe problemy, na które nawet populizm nie stanowi recepty.

1. DEFINICJA POPULIZMU

Pojęcie populizmu, etymologicznie wywodzi się od łacińskiego słowa *populus*, które oznacza lud. Wiele języków europejskich używa nazw opartych na słowie *populus*, jego odpowiednikiem w języku rosyjskim jest pojęcie *narodnichestwo*. Chcąc dokładniej wyjaśnić termin, należy skupić się także na innych pojęciach łacińskich np.: *popularis* – dotyczący ludu, dla ludu, przychylny ludowi, popularny, demagogiczny; *popularitatis* – schlebianie ludowi w celu zyskania popularności; *populares* – członkowie demokratycznego stronnictwa politycznego w starożytnym Rzymie (tzw. populorowie)⁵, wywodzący się z najwyższych grup społecznych, którzy – opierając się na niższych warstwach – chcieli przejąć ster władzy w państwie. Wielość nazw spokrewnionych ze słowem „populizm”, związana jest z różnym rozumieniem słowa „lud”. Lud w tym znaczeniu to społeczeństwo, pewna solidarystyczna wspólnota zespolona więzami emocjonalnymi, których podstawą może być jedność losów historycznych lub też podobieństwo doraźnych warunków życiowych. Ważne jest wynikające z tych czynników podobieństwo celów politycznych i ekonomicznych, które przełamuje zróżnicowanie klasowe i buduje szerszą wspólnotę.

Spółeczeństwo populistyczne jest więc jednolite, a także otwarte dla każdego, kto nie jest zadowolony ze swojego losu i jest gotowy stać się częścią monolitu, takiego jak populistyczny lud. Istotne są cechy, które wspólnota populistyczna utożsamia, stanowi ona bowiem źródło mądrości, jej wola pozwala odróżniać dobro od zła⁶. Ponadto termin „lud”, oznacza często ludność niskiego pochodzenia, zwykle wywodzącą się ze wsi, utrzymującą się z własnej pracy, głównie najemnej i to powoduje, iż jest on społecznie usytuowany na przeciwnym biegunie w stosunku do ludności ekonomicznie uprzywilejowanej oraz elit rządzących.

Populizm odnosi się zatem do koalicji społecznych, złożonych z ludzi wywodzących się ze wszystkich warstw, jednak szczególnie zorientowanych na klasę robotniczą. Jako reformatorski nurt polityki promuje rozwój, wykluczając możliwość konfliktu klasowego, a dążąc do integracji narodowej⁷. Najwcześniej pojęć „populizm”, „populistyczny” użyto w 1892 r. w Stanach Zjednoczonych na określenie pierwszego na świecie ugrupowania o tym charakterze, czyli Partii Populistycznej.

³ K. Wojtas, *Populizm*, www.omp.org.pl/wojtas.htm, 01.11.2004.

⁴ A. Rychard, *Nie wszyscy Polacy dadzą się tak łatwo uwieść Lepperowi*, „Fakt”, 19 II 2004.

⁵ R. Tokarczyk, *Współczesne doktryny polityczne*, Kraków 1999, s. 541.

⁶ W. Kopaliński, *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, Warszawa 1994, s. 884.

⁷ M. Marczevska-Rytko, *Populizm. Teoria i praktyka polityczna*, Lublin 1995, s. 21–22.

W niniejszych rozważaniach za obowiązującą uznano następującą definicję populizmu: jest to pewien styl mobilizacji politycznej koalicji społecznych oraz reformatorskiego nurtu polityki, który wykorzystuje powtarzającą się retorykę i symbole do inspirowania społeczeństwa przeciw elitom. Populizm to zatem ruch, dzięki któremu pewna zbiorowość zdobywa się na sprecyzowanie swoich roszczeń wobec systemu, który okazuje się na nie instytucjonalnie głuchy. Powstaje wówczas, gdy tłumione potrzeby, pochodzące z odmiennych sfer życia społeczno-politycznego, uzyskują wspólny wymiar i zostają zebrane pod egidą jednej powszechnej tożsamości zbiorowej. Istotę populizmu stanowi negacja, opozycyjność wobec istniejącego stanu rzeczy, mobilizowanie uboższych warstw społecznych przeciw dotychczasowym instytucjom państwa, istniejącemu porządkowi ale pod ścisłą kontrolą przywódcy.

Źródeł populizmu należy szukać w społeczeństwie, wyrasta on tam, gdzie chwieją się tradycyjne systemy wartości oraz gdzie następują gwałtowne zmiany degradujące całe grupy społeczne. Adaptuje się do warunków, w których tradycyjny system partyjny jest coraz bardziej niewydolny, wyalienowany, skorumpowany i coraz mniej skuteczny w rozwiązywaniu konkretnych problemów. Cechą charakterystyczną dla wszystkich ruchów populistycznych jest społeczne niezadowolenie, które stanowi spoiwo ich dalszej aktywności, a w połączeniu z przekonaniem o nieomyślności ludu stanowi punkt wyjścia do podziału świata na „nas” – uciskanych, którzy są ofiarami decyzji, od „innych”, którzy sprawują władzę i należą do „elit”.

„Antyelitaryzm” populizmu wynika z kreowania przez niego dychotomicznego obrazu rzeczywistości, w której państwo, partie i inne siły polityczne są postrzegane jako czynniki destrukcyjne („kto nie jest z nami – jest przeciw nam”), a idealizowany lud jest ostoją podstawowych wartości. Stąd częste wśród ruchów populistycznych odwoływanie się do sfery moralności i ocenianie swych adwersarzy w kategoriach etycznych⁸.

Populizm kreuje stereotyp człowieka z ludu – prostego, zwykłego, religijnego, pracującego, a odrzuca wzór człowieka należącego do jakichkolwiek elit intelektualnych. Uważany jest za jedyną zdrową moralnie część społeczeństwa, której interesy są niesłusznie pomijane a nawet blokowane⁹, upatruje się w nim źródła cnót i ogólnonarodowych wartości, wyrosłych z rodzimej kultury ludowej. Ideałem populistycznej wizji świata jest niewielka wspólnota oparta na zasadach braterstwa i solidaryzmu.

W związku z tym, że siły społeczne populizmu stanowią niejednorodny wewnętrznie konglomerat zawodowy, warstwowy, klasowy, wyznaniowy, a to powoduje duże zróżnicowanie przekonań politycznych i oczekiwań socjalnych, do okiełznania tego wielowarstwowego ludu wytwarza się zapotrzebowanie na silną osobowość przywódczą¹⁰. Lider jest najważniejszym spoiwem ruchu populistycznego, uosabia wolę ludu oraz to, co w nim najcenniejsze; dlatego obdarzony jest darem demagogicznego trybuna nawiązującego kontakt z ludem w celu natychmiastowego rozwiązania wszelkich dręczących go problemów. Taki populistyczny „ojciec narodu” istnieje tylko dzięki aprobowaniu go przez populistyczny lud, dlatego też schlebia ludowym masom, składając im nierealne obietnice dotyczące zwykle radykalnej poprawy warunków życia, w krótkim czasie i małym kosztem¹¹.

⁸ K. Wojtas, op.cit.

⁹ J. Dzwonczyk, *Populistyczne tendencje w społeczeństwie postsocjalistycznym (na przykładzie Polski)*, Toruń 2000, s. 18.

¹⁰ R. Tokarczyk, *Współczesne doktryny polityczne*, Kraków 1999, s. 544–545.

¹¹ Ibidem, s. 26.

Kolejnym elementem populistycznej wizji świata jest idea państwa. Wszelkie instytucje państwowe uznawane są za komórki wrogie ludowi, mogą stanowić jedynie dodatek do przywódcy, który posiada pełnię władzy. Antyinstytucjonalizm przejawia się głównie w niechęci do partii politycznych oraz innych instytucji pośredniczących w relacjach między ludem a władzą; tym pośrednikiem i reprezentantem ludu może być tylko charyzmatyczny lider. Przejawia się także w kwestionowaniu większości ustabilizowanych procedur i instytucji demokracji, a jeszcze bardziej krytycznie odnosi się do konstytucyjnych gwarantów ładu społeczno-politycznego nie pochodzących z demokratycznego wyboru.

Elementem wyróżniającym koncepcje populistyczne od innych jest prostota proponowanych rozwiązań, nieuwzględniająca całościowej analizy ich konsekwencji, a także śmiała dekonstrukcja istniejącego porządku – „zburzyć i zbudować od nowa” – bez poszanowania dla istniejących reguł i procedur. Najważniejszy jest doraźny cel – spełnić oczekiwania ludu, dać mu to czego pragnie. Populizm w swych wizjach przebudowy jest niezwykle optymistyczny i utopijny – stan, do którego chce doprowadzić ma być gwarancją powszechnego dobrobytu i wyrównania poziomu życia. W celu podniesienia wiarygodności dla proponowanych rozwiązań populisci kreują często wroga publicznego. Pozwala to wskazać masom, dlaczego ich położenie jest tak złe, ukierunkować negatywne emocje mas poprzez znalezienie „kozła ofiarnego”¹². W zależności od realiów danej przestrzeni politycznej są to mniejszości narodowe, imigranci, czy też międzynarodowa finansjera, postrzegane stereotypowo lub też którym można nadać atrybuty siły zagrażającej reprezentowanej większości. Zakodowanie w świadomości ludu istnienia takiej grupy, instytucji lub zjawiska, wzmacnia jego spójność, a przywódcom ruchu daje wygodne argumenty, tłumaczące ewentualne niepowodzenia w realizacji planu zmian¹³. Projektowanie zmiany odbywa się za pomocą charakterystycznego języka – cechuje go prostota i zwięzłość – łatwe rozwiązania podane są w nieskomplikowanej formie. Wystarczy więc prosta diagnoza rzeczywistości (np. „wszyscy politycy to złodzieje”) i nazwanie środka zaradczego by stworzyć program populistyczny.

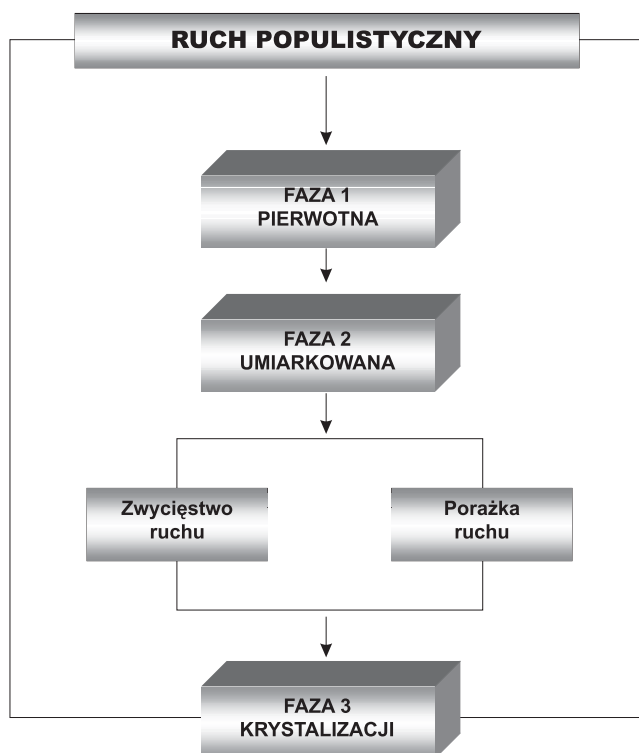
2. FAZY ROZWOJU POPULIZMU

Populizm jako pewien proces społeczno-polityczny, składa się z kilku etapów. Zaprezentowano je na rysunku 1.

Ruch populistyczny zwykle rodzi się, gdy w życiu społecznym i gospodarczym państwa nastąpi sytuacja kryzysowa, spowodowana poczuciem niezaspokojenia potrzeb społeczeństwa. W momencie uświadomienia sobie tych potrzeb przez ludzi, rodzą się w sposób naturalny postulaty i żądania ich zaspokojenia. Wówczas masa ludzi niezadowolonych z istniejącego stanu rzeczy wskazuje zwykle spośród siebie charyzmatyczną jednostkę, człowieka posiadającego siłę i powszechny autorytet, jako reprezentanta i przedstawiciela swoich interesów na forum publicznym. Taki ruch stanowi pierwszą i najsilniejszą fazę udziału mas w życiu społeczno-politycznym o szerokim maksymalizmie programowym.

¹² J. Dzwonczyk, *Populistyczne tendencje w społeczeństwie postsocjalistycznym (na przykładzie Polski)*, Toruń 2000, s. 25.

¹³ K. Wojtas, op.cit.

Rys. 1. Fazy rozwoju ruchu populistycznego¹⁴

Siła populizmu przejawiając się jedynie w początkowych etapach jego rozwoju, odwołuje się do szerokich potrzeb ludu, potrafi zmobilizować do aktywności politycznej wielkie masy społeczeństwa. Pierwotny entuzjazm stopniowo jednak ulega przekształceniu pod wpływem doświadczeń oraz oddziaływania grup przywódczych i zwartych organizacji, które zdobywają dominujący wpływ. W przypadku zwycięstwa ruchu następuje kolejna faza, która charakteryzuje się umiarkowaniem programowym w wyniku konieczności przejęcia odpowiedzialności za społeczeństwo i państwo. W tej fazie maksymalistyczny odłam ruchu przechodzi do opozycji wobec jego głównych sił, natomiast w przypadku zwycięstwa maksymalistów to umiarkowani stanowią opozycję. Populizm zachowuje jednak swoją opozycyjną rolę nawet wówczas, gdy jego sięganie po władzę kończy się niepowodzeniem, ponieważ priorytetowym celem dla populizmu jest zdobycie władzy, a tym samym konieczność realizacji wcześniejszych obietnic. Okazuje się iż pełna realizacja tych obietnic jest niemożliwa ze względu na ich wygórowanie, a nawet sprzeczność ze sobą. Wówczas na łonie ruchu populistycznego

¹⁴ Opracowanie własne na podstawie tekstu: M. Marczevska-Rytko, *Populizm. Teoria i praktyka polityczna*. Lublin 1995, s. 168.

wzmagają się tarcia między tendencją przechowania zgromadzonego potencjału i ponowienia ataku w sprzyjających okolicznościach a tendencją realizacji minimum programowego. Faza krystalizacji charakteryzuje się mglistością programową, skłonnością do posługiwania się utopią i demagogią, przewagą mitów nad założeniami racjonalnymi oraz akcentowaniem symboli¹⁵. W przypadku zwycięstwa te skłonności do mitów i demagogii przekształcają się i słabną pod naporem realiów, w przypadku porażki przejawiają zdumiewającą trwałość.

3. POCZĄTKI POPULIZMU NA GRUNCIE POLSKIM

Populizm nie jest zjawiskiem nowym na gruncie polskim, bowiem jego początki obserwuje się już od II połowy XIX w., kiedy to w Królestwie Polskim zaszczerpione zostały elementy narodnictwa rosyjskiego (populizm rosyjski głoszący pokorę elit wobec mas ludowych, odrzucenie zachodnich wzorców kultury na rzecz rodzimej kultury ludowej, funkcję przywódczą inteligencji nad ludem, działającą w jego imieniu, ale z myślą o reorganizacji całego społeczeństwa). Trudna sytuacja chłopów w owym czasie, spowodowała ogromne niezadowolenie tejże warstwy społecznej. Owocem tego niezadowolenia po I wojnie światowej był gwałtowny rozwój ruchu ludowego w Polsce, którego nie można utożsamiać z populizmem, jednak nie należy także zapomnieć, iż populizm swoje korzenie czerpie właśnie z ruchu ludowego i posiada wiele jego cech. Tacy przywódcy polscy, jak W. Witos czy B. Wysłouch wykorzystywali dla zapewnienia sobie poparcia społecznego, elementy populistyczne jak: odwoływanie się do symboli chłopskich, głoszenie haseł „dobra ludu”, patriotyzmu, wyzwolenia narodowego¹⁶. Postrzegano wówczas społeczeństwo, jako wspólnotę, w ramach której mogą współpracować różne grupy społeczne. Stąd do ludu zaliczano: chłopów, robotników, inteligencję i inne warstwy utrzymujące się z pracy, i to przede wszystkim odróżnia ruch populistyczny od ludowego.

W wyniku licznych zmian i przekształceń na arenie Europy po II wojnie światowej, większość idei populistycznych wyznawanych przez ruchy ludowe, została przejęta przez ruchy opozycyjne zwrócone przeciwko systemom państw tzw. realnego socjalizmu. W Rumunii był to Front Ocalenia Narodowego, w Bułgarii – Związek Sił Demokratycznych, na Węgrzech – Węgierskie Forum Demokratyczne, w Czechosłowacji było to Forum Obywatelskie, w Niemieckiej Republice Ludowej Nowe Forum a w Polsce był to ruch „Solidarność”¹⁷. O charakterze populistycznym tych ruchów decyduje fakt, iż wszystkie one były ponadklasowe i wieloklasowe, początkowo antykapitalistyczne, stopniowo akceptowały mechanizmy wolnorynkowe jako antidotum na ubóstwo większości społeczeństw. Opierając się na strukturach związków zawodowych, ruchy te miały charakter antypaństwowy i antypartyjny. Często czerpały z wartości chrześcijańskich upatrując sojusznika w Kościele i wreszcie każdemu z tych ruchów przewodził mniej lub bardziej charyzmatyczny przywódca, jednak światowy rozgłos zdobył jedynie przywódca polskiej „Solidarności” – Lech

¹⁵ Ibidem, s. 168.

¹⁶ Ibidem, s. 154–155.

¹⁷ R. Tokarczyk, *Współczesne doktryny polityczne*, Kraków 1999, s. 557.

Wałęsa¹⁸. Po upadku tzw. bloku państw socjalistycznych, zaobserwować można odradzanie się tendencji populistyczno-narodowych. W sytuacji modernizacji systemu nastąpiła masa tarć na gruncie społecznym i gospodarczym, utrata przywilejów i pogorszenie sytuacji, co powodowało rozczarowanie mas. Sytuacja ta stanowiła „żyzną glebę” dla populizmu i stała się idealnym podłożem do jego rozwoju czego dowodem jest niepomiaralny wzrost liczby wystąpień, strajków, wieców. Późniejsze zmiany ustrojowe w Europie Środkowej, w tym również w Polsce, nie wyeliminowały populizmu w zabieganiu o poparcie społeczne, a wręcz przeciwnie wzmocniły jego rolę, umożliwiając politykom głoszenie własnych poglądów na trybunie sejmowej oraz zdobywanie poparcia społeczeństwa w wyborach. Trudności życia codziennego stworzyły nową platformę do artykułowania rozwiązań w dziedzinie ekonomicznej, politycznej i społecznej. Politycy i ugrupowania nadal zapewniały powrót do wartości religijnych i tradycji narodowej, wysoki poziom życia dla większości społeczeństwa, czyli hasła typowo populistyczne. Wówczas to wyścig demagogii i populizmu rozgrywał się już w nowej rzeczywistości politycznej i społecznej, podczas kampanii prezydenckiej w 1990 r., gdzie nie brakowało pustych obietnic („100 milionów dla każdego”), spektakularnych zachowań, wywisk i kłótni debatach. Porażka wyborcza Tadeusza Mazowieckiego, a tym samym podważenie polityki gospodarczej Leszka Balcerowicza, podział „Solidarności” i inicjatywa „Przyspieszenia” Lecha Wałęsy stały się przyczyną niezadowolenia społecznego, braku poczucia stabilizacji i bezpieczeństwa, a w konsekwencji stanowiły podatny grunt dla rozwoju populizmu. Prawdziwą machinę populistycznych obietnic uruchomił wyścig po niezagospodarowany elektorat Stanisława Tymińskiego, nie do końca zdefiniowany i bardzo różnorodny. Wówczas to zaczął się wyłaniać i materializować polityczny obraz Polski, do którego na stałe przypisana jest demagogia populistyczna i nic nas przed nią nie uchroni, bowiem decydują o niej tzw. „czynniki obiektywne” jak stan gospodarki polskiej i „czynniki subiektywne”, czyli poszczególni politycy i ich działania.

4. POPULIZM JAKO FORMA RETORYKI WYBORCZEJ NA POLSKIEJ SCENIE POLITYCZNEJ W LATACH 2001 I 2005

Poruszając problem populizmu w kontekście współczesnej formy demokracji, należy pamiętać o specyfice komunikacji w przestrzeni publicznej. Biorąc pod uwagę marketingowe spojrzenie na polityczną rywalizację, które sprowadza politykę do przygotowywania produktu stanowiącego odpowiedź na doraźne zapotrzebowanie, uznać należy, że partie populistyczne najlepiej realizują ten cel. Nie tylko bazują na emocjach wyborców, potrafią odpowiadać na ich potrzeby, a nawet je kreować – poprzez odpowiedni opis rzeczywistości, ukazanie jej zepsucia, od razu pokazują siebie jako jedyni i najlepszy środek zaradczy. Ten sposób komunikowania się ze społeczeństwem przestał być domeną sił populistycznych, a stał się standardem autoprezentacji ugrupowań politycznych¹⁹.

¹⁸ Ibidem, s. 557.

¹⁹ K. Wojtas, op.cit.

Jak pokazują badania opinii publicznej²⁰ motywacją do głosowania w wyborach, w ostatnich latach, są dla społeczeństwa takie czynniki, jak: deklarowana uczciwość kandydatów, wrażliwość na problemy społeczne, patriotyzm i dbałość o polskie interesy, rozumienie problemów zwykłych ludzi oraz obietnice poprawy warunków życia. Politycy wychodząc naprzeciw tym społecznym oczekiwaniom, pokazują w mediach swoje życie prywatne, członków swoich rodzin, głoszą barwne przemówienia pełne patriotyzmu, przywiązania do tradycji i wartości rodzinnych oraz kuszą obietnicami dobrobytu. Wszystkie te czynniki uderzają w ludzkie emocje, budzą sympatię do mówców i powodują, że ludzie identyfikując się z nimi wybierają tych kandydatów na swoich przedstawicieli w organach państwowych. Tak działa mechanizm populistyczny. Jak pokazują badania w coraz mniejszym stopniu wpływ na decyzje wyborców mają czynniki racjonalne, jak kompetencje i fachowość kandydatów czy poszczególne rozwiązania programowe ugrupowań. Oferty programowe, które powinny kształtować preferencje wyborcze społeczeństwa mają, jak się okazuje, niewielkie znaczenie. Brak dyskusji merytorycznej między ugrupowaniami, brak przejrzystego nakreślenia różnic między ofertami poszczególnych partii, stają się niewątpliwie przyczyną ich znikomego znaczenia dla procesu wyborczego. Wobec tego cały ciężar przekonania wyborcy do oddania głosu na dane ugrupowanie, spoczywa na telewizyjnych audycjach, uchodzących za najsukcesywniejszą formę propagandy politycznej. Wpływ telewizji wynika z tego, iż jest to medium masowe, docierające do największej liczby odbiorców, oddziałuje na emocje wyborców za pomocą dźwięku, obrazu oraz ruchu, ponadto jest powszechnie uznawanym za wiarygodne źródło informacji.

Ostatnie doświadczenia dowodzą, iż zjawisko populizmu ewoluuje, zyskując na znaczeniu i przybierając coraz to nowe oblicza. Współcześnie rozumiane jest przede wszystkim jako forma retoryki politycznej, która swej legitymizacji upatruje w obywatelach. Porównując wskazania dwóch ostatnich elekcji do parlamentu w latach 2001 i 2005²¹, należy stwierdzić, że kampania zorientowana na lud jest najsukcesywniejsza. Na przestrzeni czterech lat dla wyborców ogromnie wzrosło znaczenie takich cech kandydatów, jak uczciwość i wiarygodność. W 2001 r. uznanie tych przymiotów za priorytetowe deklarowało 13% badanych, natomiast w roku 2005 wskaźnik ten wzrósł aż do 38%. Podobnie w przypadku pozytywnej oceny patriotyzmu kandydatów i ich dbałości o polskie interesy w 2001 r. czynnik ten miał znaczenie dla 8% wyborców, w 2005 r. przy dokonywaniu wyboru kierowało się nim 25% elektoratu. Przykładem może być ugrupowanie – Samoobrona RP, plasujące się na drugim miejscu, jako partia o najwyższym potencjale populizmu²² i wykazującym tendencję wzrostową. W roku 2001 uzyskała ona poparcie 10% wyborców, w roku 2005 zwiększyła go do 11,41%. Podobny wzrost poparcia nastąpił w przypadku PiS (czwartego ugrupowania pod względem współczynnika populizmu), który w 2001 r. osiągnął poparcie rządu 9%, a w 2005 r. wzrosło ono aż do 26,99%.

²⁰ K. Pankowski, *Motywacje wyborcze w wyborach parlamentarnych*. Komunikat z badań : wrzesień 2005, www.cbos.com.pl, 13.11.2006.

²¹ K. Pankowski, *Motywacje wyborcze w wyborach parlamentarnych*. Komunikat z badań : wrzesień 2005, www.cbos.com.pl, 13.11.2006.

²² S. Olszyk, *Populizm polskich partii politycznych w wyborach parlamentarnych Polsce w 2001 r.* Praca magisterska, Akademia Pedagogiczna im. KEN. Instytut Politologii, Kraków 2005 [Badania własne].

Można by przypuszczać, iż sztaby wyborcze przygotowujące kampanię zdają sobie sprawę, że bez wyjścia naprzeciw oczekiwaniom obywateli, bez wykreowania wyróżniającego się lidera, praktycznie nie jest możliwe odniesienie sukcesu wyborczego. Dlatego też przed rozpoczęciem kampanii wyborczej prowadzi się badania, mające wskazać stan nastrojów społecznych oraz aktualne potrzeby obywateli. Dużą popularnością cieszą się również profesjonalści specjalizujący się w kreowaniu wizerunku publicznego. Dowodzi to, że populizm przestał być domeną tylko sił populistycznych, a wpisał się na stałe w program kampanii wyborczych, stając się standardem autoprezentacji ugrupowań politycznych. Można nawet zaryzykować stwierdzenie, że populizm jest zjawiskiem nieuniknionym w polityce i może występować we wszystkich jej sferach, zarówno stosunków politycznych, gospodarczych jak i moralnych czy religijnych.

Przeprowadzone badania²³ własne oraz sondaże opinii społecznej²⁴ wykazują, że współcześnie w Polsce największe predyspozycje do stosowania chwytów populistycznych mają ugrupowania o rodowodzie ludowo – chłopskim, jak Samoobrona RP czy PSL. Są to partie, które najpełniej oddają pierwotne idee populizmu: skierowane są do elektoratu przede wszystkim wiejskiego, dlatego też artykułowane postulaty urzekają swą prostotą i obrazowością, głoszą powrót do tradycji i wartości moralnych oraz w większym stopniu niż pozostałe ugrupowania eksponują postać lidera, wodza jako uzdrowiciela ludu. Pozostałe ugrupowania również nie są wolne od akcentów populistycznych, ale rozkładają się one na innych płaszczyznach i są uzależnione od pozycji tych partii na scenie politycznej. Te, które dotychczas sprawowały władzę, w mniejszym stopniu mogą pozwolić sobie na stosowanie elementów populistycznych. W mniejszym stopniu niż partie pozostałe, ponieważ społeczeństwo doświadczone metodami i sposobem rządzenia tych grup, nie wierzy w dalsze zapewnienia zmian i dobrobytu, wobec tego takie siły polityczne bardzo ostrożnie sięgają po repertuar populistyczny. Ta teza potwierdza się w przypadku AWS kończącej rządu w roku 2001, oraz koalicji SLD–UP kończącej rządu w 2005 r. Inaczej jawi się sytuacja ugrupowań takich jak PiS, LPR czy PO, które istniały już na scenie politycznej, ale dotychczas występowały w roli oponenta. Tacy aktorzy polityczni chętnie sięgają po metody populistyczne i stosują je niemal bez ograniczeń. Będąc już członkami sceny politycznej, znają oczekiwania społeczne, oraz mechanizmy i sposoby jakimi można te oczekiwania spełnić, przynajmniej teoretycznie.

Populizm może być zorientowany zarówno prawicowo jak i lewicowo, a także w kierunku liberalnym oraz narodowym. Jego charakter zależy przede wszystkim od składu klasowego społeczeństwa: jakie klasy i warstwy przeważają liczebnie w jego strukturze społecznej. Gdy ruch populistyczny odwołuje się do klas pracujących, stanowiących podstawę społeczeństwa – może mieć charakter lewicowy lub przynajmniej lewicujący. Charakteryzuje się on tym, że jego bazę społeczną stanowią warstwy niższe i zbiedniałe warstwy średnie, czyli: chłopstwo, klasa robotnicza i drobnomieszczaństwo. Hasła głoszone przez lewicowych populistów zwykle dotyczą problemów zwiększenia świadczeń socjalnych, polepszenia opieki zdrowot-

²³ S. Olszyk, *Populizm polskich partii politycznych w wyborach parlamentarnych Polsce w 2001 r.* Praca magisterska, Akademia Pedagogiczna im. KEN. Instytut Politologii, Kraków 2005 [Badania własne].

²⁴ K. Pankowski, *Motywacje wyborcze w wyborach parlamentarnych. Komunikat z badań: wrzesień 2005*, www.cbos.com.pl, 13.11.2006.

nej a także dążą do wprowadzenia demokracji bezpośredniej²⁵. Populizm skoncentrowany pravicowo, z kolei zwrócony jest najbardziej w kierunku robotniczej arystokracji, drobnych przedsiębiorców, kadry administracyjno-gospodarczej, a przede wszystkim beneficjentów systemu, którzy czerpią zyski i osiągają korzyści z tytułu zajmowanych pozycji w obecnej strukturze politycznej. Celem ich jest obrona własnego stanu posiadania i istniejącego systemu umożliwiającego czerpanie korzyści, natomiast przeciwników upatruje się zarówno w elitach, jak i warstwach niższych oraz w przeciwnikach obcego pochodzenia. Populizm liberalny (prorynkowy) rozwija się z kolei, gdy klasy średnie domagają się udziału w polityce, natomiast niższe, będąc słabszymi pod względem liczebności oraz stopnia mobilizacji, mają bardzo ograniczony dostęp do instytucji państwowych²⁶. Liberalni populiści to zwykle wykształceni fachowcy i specjaliści oraz propagatorzy gospodarki rynkowej. Natomiast populizm o charakterze narodowym pojawia się wówczas, gdy żądania społeczne obejmują przede wszystkim kwestie społeczne i ekonomiczne. Cechą charakterystyczną tego rodzaju ruchu jest masowa mobilizacja oparta na wartościach i symbolach narodowych, czasem odwołująca się do wartości chrześcijańskich.

I tak w wyborach parlamentarnych wystąpiły poszczególne typy populizmu. W 2001 r. koalicja SLD-UP (populizm lewicujący) wyraźnie akcentuje osobę lidera (Leszka Millera), ale też wiele uwagi poświęca dyskredytacji przeciwników politycznych, propaguje dekonstrukcję istniejącego porządku polityczno-gospodarczego państwa. Partia PiS wykazuje wyraźnie cechy populizmu pravicowego, PO natomiast (p. liberalny) wiele miejsca poświęca postulatom modernizacji gospodarki i prowadzenia opłacalnego handlu zagranicznego, głoszeniu jednolitości i solidarności społecznej. Natomiast AWSP, PSL, Samoobrona RP czy LPR (p. narodowy) skupiają się w dużej mierze na akcentowaniu polskich korzeni, patriotyzmu narodowego, powrotu do tradycji i wartości religijnych. Te cztery typy populizmu na scenie politycznej występują bardzo blisko siebie, czasem się zazębiają, a czasem są zupełnie różne i granica między nimi nie jest zbyt wyraźna.

Mimo że w tradycji polskiej pojęcie populizmu posiada negatywną konotację, utożsamiane jest ze stosowaniem nieuczciwych metod, demagogicznej retoryki, zarówno politycy jak i ugrupowania wykorzystują, choć w różnym stopniu i w różny sposób, tę metodę dla osiągnięcia przychylności społeczeństwa. Populizm bowiem zwiększa szanse, a nawet więcej, gwarantuje osiągnięcie sukcesu wyborczego na co wskazują rozmaite badania i analizy wyborcze. Kryzys klasy politycznej powoduje, że społeczeństwo szuka alternatywy – odmiennej oferty politycznej. Młode demokracje (w tym również Polska) przeżywają współcześnie kryzys społecznego zaufania – nasilają się procesy alienacji i wycofania. Populistyczna mobilizacja daje osobom, postrzegającym siebie jako jednostki dyskryminowane i porzucone przez rządzących, poczucie wspólnoty. Należy pamiętać o przekonaniu sił populistycznych o swojej nieomyślności, czego konsekwencją może być uznanie zbędności funkcjonowania innych ugrupowań. Populizm zatem uderza w pluralizm poglądów przez co może być niebezpieczny dla demokracji. Może on stanowić niebezpieczeństwo w sytuacji, gdy system polityczny jest

²⁵ J.R. Tomaszewicz, *Niezwykli ludzie rewolucji. Tezy o populizmie*, www.nlr.friko.pl/konf/2003ref5.htm, 19.12.2004.

²⁶ M. Marczevska-Rytko, *Populizm. Teoria i praktyka polityczna*, Lublin 1995, s. 25.

ustabilizowany, a ten postuluje budowę wszystkiego od nowa w imię partykularnych i wątpliwych racji. Może też stanowić zagrożenie dla systemów w trakcie budowy, kiedy wprowadza zamęt i poprzez swoje praktyki, wynikające z braku szacunku dla porządku instytucjonalnego i konstytucyjnego hamuje okrzepnięcie systemu demokratycznego²⁷. Działania populistyczne, poszczególnych aktorów sceny politycznej, postrzegane są jako główny czynnik utrudniający komunikację i porozumienie w dyskursie politycznym, uniemożliwiający debatę na merytorycznie wysokim poziomie, obniżający poziom kultury politycznej elit, a nawet blokujący decyzje. Staje się w konsekwencji groźnym elementem wpływającym na destabilizację sceny politycznej i demokracji. Niezależnie od tych wszystkich argumentów istnienie populizmu jest faktem i czy nam się to podoba czy nie stanowi element wpisujący się w demokratyczną różnorodność, bo takim „populistą” – zwłaszcza w warunkach demokracji – jest w mniejszym lub większym stopniu każdy polityk dbający o pozyskanie poparcia.

BIBLIOGRAFIA

- A. Antoszewski, R. Herbut, *Leksykon politologii*, Atla 2, Wrocław 2002.
- J. Dzwonczyk, *Populistyczne tendencje w społeczeństwie postsocjalistycznym (na przykładzie Polski)*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2000.
- W. Kopaliński, *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, Wydawnictwo Wiedza Powszechna, Warszawa 1994.
- R. Markowski, *Populizm a demokracja*, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa 2004.
- M. Marczevska-Rytko, *Populizm. Teoria i praktyka polityczna*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 1995.
- S. Olszyk, *Populizm polskich partii politycznych w wyborach parlamentarnych Polsce w 2001 r. Praca magisterska*, Akademia Pedagogiczna im. KEN. Instytut Politologii Kraków 2005. [Badania własne].
- K. Pankowski, *Motywacje wyborcze w wyborach parlamentarnych. Komunikat z badań : wrzesień 2005*, www.cbos.com.pl, 13.11.2006.
- B. Rogulska, *Lewica – prawica i populizm. Komunikat z badań: listopad 2003*, www.cbos.com.pl, 13.11.2006.
- A. Rychard, *Nie wszyscy Polacy dadzą się tak łatwo uwieść Lepperowi*, „Fakt”, 19 lutego 2004.
- R. Tokarczyk, *Współczesne doktryny polityczne*, Kantor Wydawniczy Zakamycze, Kraków 1999.
- J. R. Tomasiewicz, *Niezwykli ludzie rewolucji. Tezy o populizmie*, www.nlr.friko.pl/konf/2003ref5.htm, 19.12.2004.
- K. Wojtas, *Populizm*, www.omp.org.pl/wojtas.htm, 01.12.2004.

²⁷ K. Wojtas, op. cit.

THE POPULISM IN CONTEXT OF CONTEMPORARY DEMOCRACY FORM. ON THE EXAMPLE OF THE PARLIAMENTARY ELECTIONS 2001 AND 2005 IN POLAND

In democratic states, where authority is earned from will of nation, social and politic life of people concentrates around the problem, how to win others over to realize one's own intention. Individual actors of political scene use various catches: they announce demagogic platitude, they "feed" people promises, which cannot be kept and a purpose of this endeavour is to win as many followers as possible. Such behaviors are defined by a name of populism, increasing particularly during electoral campaign.

There has been also detailed the evolution stages of populism and its kinds depending on world part in which it arose. Taking attempt to research populism, one should ascertain, that it has been listed permanently in social and politic life of states. It has already become almost a formal procedure, used by political actors for rising their attractiveness in electoral competition.